

NEFORMALNA I FORMALNA SOCIJALNA KONTROLA U DOMENI CENTRA ZA PREVENCIJU OVISNOSTI

Ksenija Butorac

Andreja Rogar

Centar za prevenciju ovisnosti Grada Zagreba

SAŽETAK

Bilo koji oblik psihosocijalnog i psihosomatskog oštećenja zdravlja i antisocijalnog ponašanja treba promatrati kao način pojedinca da izlazi na kraj sa životnim stresovima u adolescenciji. Stoga, interventne mjere moraju uzeti u obzir psihosocijalne funkcije koje zlouporaba droga, delinkventno ponašanje i pojava psihosomatskih simptoma imaju za adolescente. Nema koristi od razvijanja visoko specijaliziranih «interventnih tehnologija». Podršku i pomoć koji su politički, psihološki, pedagoški i socijalno učinkoviti možemo pružiti samo ako uzmemo u obzir cjelokupnu životnu situaciju adolescenta. Provođenje mjera kao što su savjetodavne službe, tretman i terapija pojedinih simptoma unutar psihosocijalnog i psihosomatskog područja je nužno, ali ne smijemo trošiti svo vrijeme na ovo «liječenje simptoma». Moramo se fokusirati na stvarne početne situacije koje su prethodile pojavi simptoma, koji imaju kompleksno strukturalno porijeklo. suočeni s mnogim aspektima ovog problema, trebamo kombinaciju i koordinaciju aktivnosti koje se pružaju kroz rad s obiteljima i mladima, škole i savjetodavne službe za mlade, odjele javnog zdravstva i bolnice, službe socijalne skrbi i zavode za zapošljavanje, u kombinaciji s osnivanjem pristupačnih institucija kojima se roditelji i adolescenti mogu obratiti za savjet u vlastitoj četvrti.

Prevenција bi trebala uključivati široki koncept edukacije. Formiranje negativnog stava prema drogama trebalo bi biti dio procesa socijalizacije mladih ljudi. To pretpostavlja edukaciju edukatora.

Na osnovi gore rečenog, očito je da je u suzbijanju zlouporabe droga dominantni faktor suzbijanje društvenih problema koji su kompleksniji i brojniji od same zlouporabe droga. Moramo promijeniti stavove i sustave vrijednosti, te pružiti odgovarajuće društvene i ekonomske uvjete. To znači da primarnu ulogu u tretmanu i prevenciji zlouporabe droga mora imati edukacija. Mladi bi trebali biti u fokusu socijalne skrbi, ne objekt socijalne pomoći. Ako želimo smanjiti problem zlouporabe droga, moramo aktivirati sve društvene mehanizme zaštite – edukacijske, društvene i represivne (pored korištenja mjera rehabilitacije, edukacije i integracije u društvo).

Ključne riječi: socijalna kontrola, ovisnost, prevencija

1. DRUŠTVENI SVIJET ADOLESCENATA

Adolescencija je, kao faza ljudskog životnog vijeka, povijesno oblikovan društveni «proizvod» koji se nalazi u stalnoj promjeni. Adolescencija se može identificirati kao specifična i nezavisna faza ljudskog života od druge polovice prošlog stoljeća. «Pojavljivanje» faze adolescencije usko je povezano s ekonomskim, političkim i kulturalnim promje-

nama koje su potaknute procesom industrijalizacije i sustavom obveznog školovanja (Gillis, 1974.) Odluka o tome kakav će položaj u društvenoj strukturi zauzimati član društva kad odraste (tj. kakav će biti njegov/njezin položaj na središnjim društvenim dimenzijama moći, utjecaja, imovine i ugleda) «programira» se u doba adolescencije. Proces integracije u društvo odraslih je uvijek i proces društvene selekcije za određene statusne položaje (Persell, 1977, Engel, 1987).

Najmoćnije sfere utjecaja na adolescenta su **obitelj, školsko okruženje i vršnjaci.**

1.1. Obiteljski utjecaj

Unutar pretežno ruralnih obitelji predindustrijskog društva, mladi i stari živjeli su pod istim krovom i dijelili mnoge zadatke i aktivnosti u svakodnevnom životu. Dijete je bilo nešto poput minijature odraslog (Aries, 1975). Zbog industrijalizacije i početka procesa urbanizacije, domene ponašanja i sfere djelovanja djece i odraslih udaljile su se jedne od drugih. Rad izvan obitelji postajao je sve učestaliji. Kao posljedica toga, pojavio se novi oblik obiteljskog života. Odrasli su gradili svoje društvene veze unutar radnog mjesta. Takav razvoj događaja odvojio je djecu od roditelja tijekom dnevne rutine. Budući da su očevi tijekom dana odlazili na posao, događao se prvi korak u separaciji odvojene sfere života za djecu. U urbanim sredinama, taj proces je popraćen i ubrzan novim društvenim i pedagoškim definicijama uloge djece: više ih se nije smatralo malim odraslim osobama, već ljudskim bićima u zasebnoj fazi razvoja koja je postavljala posebne zahtjeve ponašanja, koji više nisu bili identični onima odraslih osoba. Taj proces socijalne separacije generacija podržalo je i osnivanje općeg školskog sustava. Obrazovanje, koje se prije shvaćalo kao priprema za profesionalne zahtjeve u procesu rada, sve su više preuzimale organizacije formirane u tu svrhu. Taj proces ubrzao je separaciju specifičnog društvenog svijeta za mlade ljude i proširio se i u druga područja svakodnevnog života, kao što su slobodno vrijeme i korištenje medija.

Današnja industrijska društva okrenuta su prema uspjehu na takav način da ekonomski uspjeh pojedinca definira njegov položaj u socijalnoj strukturi, za razliku od prijašnjih vremena predindustrijskih društava kad je položaj bio određen porijeklom. Iz tog razloga, glavne društvene organizacije koje određuju proces integracije više nisu obitelji, već obrazovne i profesionalne institucije koje su namjenski osnovane da obrazuju i obučavaju mlade pripadnike društva. Obrazovni sustav ima dominantnu funkciju u kvalifikaciji mladih naraštaja i selekciji prema različitim razinama prestiža i kvalifikacije. To ne znači da primarna obitelj nema nikakav utjecaj na proces socijalizacije. Međutim, oblik i sadržaj tog utjecaja značajno se izmijenio unutar jednog stoljeća. Nuklearna obitelj utječe na skolastičke sposobnosti potomstva u obrazovnim institucijama tako što ih podržava i potiče. To je indirektna kontrola procesa postizanja statusa; u usporedbi s prošlim vremenima, smanjile su se mogućnosti direktne intervencije.

Obiteljske veze u adolescenciji imaju visok emocionalan i društveni značaj. U isto vrijeme, jedan od razvojnih zadataka u adolescentnoj dobi jest emocionalno odvajanje od upravo te važne referentne skupine koju predstavlja obitelj. U današnje vrijeme, taj proces odvajanja je strukturalno vrlo kompleksan: zbog dugotrajne ekonomske ovisnosti o roditeljima zbog dužeg trajanja obrazovanja, događa se kasnije no što se događao u prethodnoj generaciji. S druge strane, adolescenti razvijaju stil života koji je obično nezavisan od roditelja, naročito u području slobodnog vremena. Imaju tendenciju da se ranije uključuju u veze s vršnjacima i partnerima drugog spola.

1.2. Utjecaj vršnjaka

Tijekom procesa separacije, obitelji prolaze kroz tranziciju iz primarno unilateralne veze u uzajamnu koaliciju tijekom kasnije adolescencije. Podaci otkrivaju da se aktivnosti roditelja i adolescenata uglavnom fokusiraju na izvršavanje raznih društvenih i kućanskih aktivnosti, dok se vrijeme s vršnjacima provodi u zabavi, igranju igara i razgovora (Beck, 1987). Čini se da utjecaj roditelja prevladava u području planiranja budućnosti, kao što je izbor škole i planovi za karijeru; utjecaj vršnjaka centrirana se oko trenutnih zbivanja i aktivnosti. Status vršnjačke skupine povećava se kao funkcija socijalnog odvajanja adolescenata od roditelja. U tom teškom razdoblju separacije, vršnjačka skupina može preuzeti funkciju socijalnog i psihološkog stabiliziranja adolescenta, dok se ne pronade novi modus odnosa između roditelja i adolescenata (Blyth, Hill i Thiel, 1982). Vršnjačke skupine daju standarde za orijentaciju u polju potrošnje, i vrlo često postavljaju standarde za ponašanje adolescenata. Stvaraju vlastitu mladenačku kulturu, koja omogućuje razvoj osobnog, neovisnog stila života. Vršnjačke skupine nude mogućnost jednake participacije svojim članovima, što im obitelj i škola ne omogućuju u jednakoj mjeri. Adolescenti žive prema vlastitim idejama u području prijatelja, partnera, medija i potrošnje (moda i odjeća, glazbeni ukus, aktivnosti slobodnog vremena, govorni jezik, politička artikulacija). U mogućnosti su razvijati oblike stjecanja i asimiliranja društvene stvarnosti koja im pruža raznolika senzorna, estetska, emocionalna, interaktivna i komunikacijska iskustva. Međutim, moramo biti svjesni da adolescenti razvijaju svoju individualnost i spontanost u socijalnom kontekstu koji je nesiguran, nestabilan i nepouzdan. Veliki je problem činjenica što adolescenti imaju mnogo slobode u socijalnom i financijskom području, ali nemaju pravi izazov i zadovoljenje svojih potreba i interesa: masovni mediji pružaju im samo površno is-

punjenje i privid avanture i iskustva. Ne postoje «ozbiljni» osobni izazovi koji bi im omogućili da iskušaju svoju fizičku snagu i psihološku i sociološku kompetenciju, i time testiraju svoje osobne mogućnosti i ograničenja ponašanja. Gotovo da ne postoji sloboda u konfrontaciji ili eksperimentiranju sa «zakonom i redom» bez trenutne intervencije policije ili predstavnika kontrole. Naše civilizirano i racionalizirano društvo uglavnom je onemogućilo priliku za to. Jedina raspoloživa alternativa jest da se takve prilike reaktiviraju na «umjetan» način kroz nove aktivnosti kao što su sportski klubovi, izviđačke skupine, skupine za putovanja i za društveni rad, shvaćajući problem da adolescenti tek pomalo i s oklijevanjem počinju koristiti ove institucionalizirane ponude.

1.3. Utjecaj škole

Potencijal škole za pružanje društvene podrške trebalo bi osnažiti. Kad bi škola postala i društvena platforma, osim što je institucija koja pruža znanje i intelektualni trening, kad bi djelovala u smjeru poticanja u svakodnevnom životu adolescenata, mogla bi pružiti iskustva koja su važna za osobni razvoj u mnogim dimenzijama. Škola može adolescentima ponuditi mogućnosti za rad i vježbu kroz različite situacije učenja, koje će im biti smislene i važne. Dobra škola s ugodnom klimom može biti društveno područje s preventivnim utjecajem na antisocijalna ponašanja i oštećenja zdravlja (Hurrelmann, 1987). Dobro je zamisliti školu kao samo jednu od društvenih institucija unutar socijalne mreže adolescenata. Škola kao društvena institucija dominira velikim dijelom socijalnog svijeta adolescenata i ima formativni utjecaj na sva važna područja u životu. S druge strane, produžavanje vremena u školi «deprivira» adolescente od važnog područja socijalnog iskustva. Kasnije zapošljavanje sprečava potpunu materijalnu neovisnost. Prilike za zarađivanje novca kako bi se vodio život relativno neovisan o primarnoj obitelji ograničene su zbog nedostatka neovisnosti. S druge strane, produženje vremena školovanja pruža pristup dobrim prilikama za obrazovanje i velikoj mjeri neovisnosti i autonomije na širokom području polja djelovanja, kao što je slobodno vrijeme, zabava, potrošnja, politika, informiranje i seksualne veze. Sve to omogućava adolescentima da biraju i isprobavaju nove putove koji vode prema optimalnom odrastanju i društvenoj integraciji. Zadatak škola je da pomognu adolescentima da izađu na kraj s tom situacijom.

2. PREDIKTIVNI FAKTORI ZLOUPORABE DROGE U PODRUČJU NEFORMALNE SOCIJALNE KONTROLE

Stoljećima su ljudi konzumirali različite psihoaktivne supstance kako bi izmijenili psihološku i fizičku percepciju. Cilj je najčešće bio izbjegavanje manje ili više neugodne i/ili monotone svakodnevice. Međutim, razina potrošnje droga (individualne i kolektivne) koja se smatra nepoželjnim i neprihvatljivim ponašanjem mijenjala se kroz različita razdoblja u povijesti, zavisno o kulturalnim i političkim faktorima. Čak i letimičan pregled literature na tu temu otkriva neslaganje među autoritetima u njihovom pokušaju da definiraju društveno prihvatljive modele konzumiranja supstanci kao što su narkotici. Nadalje, neslaganje se javlja i u objašnjenju samog fenomena ovisnosti. Pored toga, u povijesti postoje različita regulatorna pravila vezana uz potrošnju i zlouporabu droga. Važan izvor kontroverzija leži u pokušajima da se moralne vrijednosti na silu ubace u krute zakonske okvire, ili drugim riječima, da se kazni ponašanje koje je samo po sebi devijantno i asocijalno, ali ne nužno i antisocijalno.

Zlouporaba droga među mladim ljudima vrlo je različita od ovisnosti o drogama u klasičnom smislu. U opasnosti su preadolescenti i adolescenti s krizom ili konfuzijom identiteta. Bolest, obično zvana «bijela kuga», prijete da preraste u epidemiju. Širi se kroz patološke induktore i indukcijske skupine koje nekritički drogama pridaju aureolu modernog mita.

Mladi ljudi najprikladniji su za širenje ovisnosti zbog svojih ličnosti u formiranju i želje da iskuse uzbudljive avanture. Snažan utjecaj na razvoj ovisnosti o drogama i širenje ovisnosti imaju mehanizmi kolektivne imitacije, sugestije i identifikacije. U skupinama mladih («obiteljima») droge se ponekad koriste kao pomoćno sredstvo za potpuno oslobađanje ličnosti, kao i način raskidanja veza sa tradicionalnim društvenim i kulturnim institucijama. Mladi ljudi često se uključuju u kulturu droge kako bi našli kompenzaciju za izolaciju koju doživljavaju ili misle da doživljavaju u svojoj obitelji, na radnom mjestu ili općenito u društvenom krugu kojem pripadaju. Zato razni autori govore o drogama kao o «umjetnom udu za pokvarene mehanizme društvene i emocionalne adaptacije na vrijeme kod otuđenih ljudi čiji je cilj savršenstvo stvari – ne savršenstvo ljudskih bića.»

Eksperimenti s drogama ubrzano postaju normalno stanje u razvoju adolescenata. Zlouporeba droga je ponašanje koje se, kao i svako drugo, uči u procesu socijalizacije i koje je uvjetovano interpersonalnim faktorima kao što su kognitivni procesi, stavovi i očekivanja. Obično se prvi susreti s drogama događaju za vrijeme adolescencije kao rezultat kombinacije različitih kognitivnih, socijalnih, osobnih, farmakoloških i razvojnih faktora (Blum, Richards, 1979; Jessor, 1976; Milman, Botvin, 1983).

Za većinu mladih, konzumiranje droga ograničeno je na kratka razdoblja eksperimentiranja. Međutim, za neke početni eksperimenti s drogama postaju prisilni oblici ponašanja, obično uz psihološku i fizičku ovisnost. Zlouporeba psihoaktivnih supstanci u djetinjstvu i adolescenciji može dovesti do brojnih društvenih, obrazovnih i emocionalnih problema, za razliku od normalnog psihološkog razvoja. Zlouporebu droga iniciraju i podržavaju socijalni utjecaji **vršnjaka, obitelji i masovnih medija**. Sklonost pojedine osobe prema takvim utjecajima predodređena je stavom te osobe, kognitivnim procesima i očekivanjima, kao i naučenim vještinama odbijanja i izbjegavanja ponuđenih droga. Također, ne smijemo zanemariti razinu samoprocjene i opće uspješnosti pojedine osobe, jer svi ti faktori zajedno stav osobe prema vanjskom utjecaju.

Ne možemo projicirati i realizirati cijeli sustav aktivnosti usmjeren na suzbijanje te društveno neprihvatljive pojave a da prvo ne upoznamo neke osnovne činjenice ili temeljne karakteristike. Ne možemo uspješno utjecati na posljedice ako ne poznamo uzroke.

Tijekom posljednja dva desetljeća, znanstvena literatura više je okrenuta otkrivanju sofisticiranih konceptualizacija uzroka ovisnosti. Drugim riječima, cilj je otkrivanje različitih bioloških i sociokulturalnih faktora koji utječu na početak i razvoj zlouporebe droga od strane kako pojedinca, tako i društva u cjelini. Međutim, predisponirajući faktori kao i njihov utjecaj na početak zlouporebe droga istraživani su mnogo manje od posljedica takvog ponašanja.

Novija istraživanja pokazuju da ne postoji jedan jedini faktor koji je sam po sebi dovoljan za objašnjenje nastanka i razvoja ovisnosti o drogama. Potrebno je uzeti u obzir sve faktore koji prouzrokuju početno uzimanje droga, i nastavak takvog ponašanja. Ličnost djeteta i mlade osobe ne razvija se kao zasebni entitet, već zavisi o brojnim unutrašnjim i vanjskim utjecajima. Modeli ponašanja i navike kod djeteta su rezultat interakcije **društvenog okruženja** i djetetove **psihološke konfiguracije i osobina ličnosti** (Tarter, 1988).

U posljednje tri decenije, prognostičke faktore tražili su u svim područjima koja se bave ljudskim ponašanjem: psihološkom, psihijatrijskom, sociokulturalnom i biomedicinskom. Cilj je prevencija konzumiranja droga kod osoba koje još nisu niti počele uzimati droge. Glavni problem je pouzdano razlikovanje faktora koji utječu na početno konzumiranje od faktora koji dobivaju ključnu važnost u kasnijim fazama procesa zlouporebe droga. U takvom kontekstu postavljaju se slijedeća pitanja: je li antisocijalno ponašanje uzrok ili posljedica zlouporebe droga? Može li problematična obiteljska situacija i niska razina obrazovanja uzrokovati zlouporebu, ili su ti problemi samo posljedica zlouporebe droga, ili je možda točno i jedno i drugo?

Znanstvenici koji su specifično ciljali identifikaciju prediktivnih faktora među adolescentima su Jessor i Jessor (1977) i Kandel (1980). Zaključili su da je od najveće važnosti prepoznati rizične ličnosti jer se one još uvijek nalaze u fazi života kad njihove moralne i društvene vrijednosti nisu u potpunosti razvijene i u velikoj mjeri ovise o vanjskim utjecajima.

Na primjer, Zinberg i njegovi suradnici (Zinberg, 1980) zaključili su da niti sama droga niti ličnost konzumenta nisu glavni faktori u razvoju ovisnosti. Oni tvrde da rizik od ovisnosti determinira društveno okruženje, sankcije i rituali.

Mnoga istraživanja fokusiraju se na vezu između konzumenta droge s jedne strane i **obiteljskih faktora** s druge. Kamfe i Denton (1994) su, nakon pažljive analize (u razdoblju između 1972. i 1986.) zaključili da su to osnovne kategorije. Jedno od istraživanja odnosi se na sociopatološke modalitete ponašanja u obitelji mladih konzumenata droge, specifično na postojanje i intenzitet zlouporebe droge među članovima obitelji. U drugoj kategoriji su problemi koji se zajednički mogu nazvati «obiteljska atmosfera».

Hoffman (1994) je istraživao postojanje i intenzitet razlika u obiteljskoj strukturi i interakcijama unutar obitelji vezanim uz konzumaciju droga između mladih i starijih adolescenata koji uzimaju marihuanu. Na mlade adolescente utječe obiteljska struktura kao i vršnjački pritisak, dok na starije adolescente utječe činjenica da se druže s drugima koji su već eksperimentirali s drogama. Drugim riječima, pod najvećim su rizikom mladi adolescenti koji su izloženi narušenim interpersonalnim odnosima unutar obitelji.

Cochran, Wood i Arneklev (1994) istraživali su utjecaj religije na delinkventno ponašanje i zlouporebu droga. Religija sama po sebi ne djeluje kao preventivna mjera, ali postaje važna kad se poveže s mehanizmima samokontrole i društvene kontrole.

Cloward i Ohlin (1960) tvrde da se motivi i modaliteti zlouporabe droga razvijaju u kontekstu povezivanja s određenim društvenim skupinama. Ponašanje koje se u nekoj skupini smatra normalnim izvan nje se definira kao patološko. Sljedbenici socijalne teorije učenja kao što je Becker (1963) kažu da osobe počinju uzimati droge tek nakon što su razvili pogrešne stavove ili vjerovanja prema konzumiranju droga i nakon što nauče uživati u učincima droga unutar određene skupine. Te subkulturalne skupine razvijaju cijeli mehanizam racionalizacije ili čak i samoopravdanja svojeg ponašanja, te razvijaju određeni oblik neovisne kulture u kojoj je uzimanje droga ne samo prihvatljiv oblik ponašanja, već i model ponašanja koji se širi putem učenja drugih. To je područje **teorije socijalnog učenja** koja drži da se ljudsko ponašanje uči u kontekstu s drugim osobama i socijalnim skupinama.

Najvažniji psihosocijalni rizični faktori su urbane karakteristike mjesta stanovanja, niski socioekonomski status, niska razina kulturnih navika, niska razina religioznih uvjerenja, pristup drogama, konzumiranje droga unutar obitelji, konflikti i poremećaji emocionalne ravnoteže u obitelji, alijencija i niska internalizacija normativnih socijalnih vrijednosti (Fialkov, 1985; Kumpfer, 1986; Newcombe, Maddahian, Bentler, 1986).

Neki autori pokušali su otići korak dalje i ukazati na prevladavajuće faktore među različitim socijalnim faktorima povezanim s ovisnošću o drogama. Goodwin (1983) i Kosten, Rounsaville i Kleber (1985) su neovisno jedni o drugima zaključili da je najvažniji faktor koji utječe na ovisnost o drogama prisutnost droge u obitelji pojedinca ili činjenica da su neki članovi obitelji imali iskustva s drogama, ili su i sami ovisnici. Zlouporaba droga od strane roditelja i prijatelja izdvojena je kao najvažniji prediktor zlouporabe droga (Hurd i suradnici, 1980; Oetting, Beauvais, 1987). Ta mišljenja podržavaju teoriju socijalnog učenja. Ovaj **transgeneracijski model** prijenosa devijantnog ponašanja poznat je duže vrijeme.

Neki autori, Gonzales (1988), Hawkins, Lishner i Catalano (1985) vide zlouporabu droga kao posljedicu socijalnih pritisaka **vršnjačkih skupina** ili kao način bijega od neugodnih osjećaja usamljenosti i socijalne nekompetentnosti putem kemijskih sredstava. Početno uzimanje droge nije neočekivana i dramatična promjena u životu osobe. To je fenomen koji se prirodno razvija unutar određenih društvenih i kulturalnih konteksta. Istraživanja poduzeta kako bi se utvrdili početni motivacijski mehanizmi za zloupotrebu droge pokazuju važnost grupne interakcije. Na primjer, marihuana i heroin obično se prvi puta uzimaju sa skupinom prijatelja.

Osim toga, izloženost stresu i konfliktima ometa normalni proces razvoja socijalnih vještina koje dozvoljavaju neometanu komunikaciju. Nedostatak tih vještina stvara opet novi stres, a mladi ljudi na to reagiraju uzimanjem droga. Štoviše, uzimanje droga postaje jedinstveni odgovor na unutarnje konflikte, kao i na vanjske stresne događaje.

Istraživanja provedena u Republici Hrvatskoj (Butorac, 1996; Mikšaj-Todorović, 2000) pokazala su da prediktivnu vrijednost za zlouporabu droga ima određena sociopatološka ponašanja oba roditelja (zlouporaba propisanih lijekova od strane majke i/ili zlouporaba alkohola od strane oca), i poremećeni odnosi unutar obitelji. To je tipičan urbani fenomen života mladih suočenih s nedostatkom organiziranog načina provođenja slobodnog vremena. To bi uključivalo i disfunkcionalnu obitelj i vršnjački pritisak.

3. SOCIJALNI STAVOVI PREMA ZLOUPORABI DROGA U PODRUČJU FORMALNE SOCIJALNE KONTROLE

Na polju suzbijanja droga, te suzbijanja kriminala, u svijetu, a posebno u Europi postoje dvije glavne struje. Prva je trend liberalizacije koji uključuje dekriminalizaciju zlouporabe droga, a druga je represija kroz intervenciju policije i kaznenog zakona. Švicarski i nizozemski autori (Josett, 1992; Leuw, 1991) vjeruju kako potpuna zabrana zlouporabe droga rezultira visokim troškovima za institucije koje čine represivne organe. Većina europskih država stavlja naglasak na socijalnu kontrolu kroz integrativni pristup redukciji zdravlja i društvenim posljedicama zlouporabe droga. Ova politika zasnovana je na konceptu «modela normalizacije» socijalne kontrole s ciljem postizanja depolarizacije i integracije neprihvatljivog ponašanja. To je suprotno prijetjećem modelu socijalne kontrole koji je usmjeren prema izolaciji i potpunoj zabrani devijantnih ponašanja. Stoga, zlouporaba droga je ograničeni društveni problem kojeg je moguće kontrolirati, a ne nepoznata prijetnja usmjerena prema nevinom društvu.

Pobornici politike kriminalizacije zlouporabe droga (Zachert, 1993; Koriath, 1992) vjeruju da bi legalizacija takozvanih lakih droga sugerirala da zlouporaba droga nije štetna i da bi to rezultiralo povećanim troškovima zdravstvenog i socijalnog sustava; neki konzumenti dobili bi poticaj za konzumaciju teških droga. Kao posljedica toga, opća prevencija bila bi minimizirana, a organizirani zločin prilagodio bi se izmijenjenim okolnostima.

Vrlo važna uloga u procesu suzbijanja zlouporabe droga pripada zakonodavnom sustavu koji

čini temelj za rad policije, sudova, kaznenih institucija i institucija koje se bave socijalnom skrbi. U Hrvatskoj se već i posjedovanje droga, bez obzira na vrstu i količinu, smatra krivičnim djelom. Međutim, Javno tužilaštvo i sudovi preferiraju tretman konzumenata i ovisnika o drogama kao alternativu sudskim procesima i/ili zatvorskoj kazni. To je pravilo za postupanje prema mladima do 21 godine koji nisu recidivisti. Tretman u cijelosti provodi Centar za prevenciju ovisnosti. U rijetkim slučajevima potrebna je i hospitalizacija. Novi zakon uveden je krajem prošle godine (Zakon o drogama, 2001), ali on ne razlikuje posjedovanje droga za osobnu upotrebu od posjedovanja droga za distribuciju drugim osobama.

4. CENTAR ZA PREVENCIJU OVISNOSTI GRADA ZAGREBA

Na osnovi Nacionalne strategije suzbijanja zlouporabe droga u Republici Hrvatskoj, i Izvršnog programa nacionalne strategije suzbijanja zlouporabe droga, 1997. gradski vijećnici odlučili su osnovati Centar za prevenciju ovisnosti. Ubrzo nakon toga, osnovana je savjetodavna služba koja je počela pružati usluge svim kategorijama građana. Cilj savjetodavnih službi bio je praktična prevencija na sve tri razine (primarnoj, sekundarnoj i tercijarnoj) u izravnom kontaktu s pojedincima, skupinama i institucijama. Službu vode profesionalci s adekvatnom formalnom edukacijom i dodatnom teoretskom i praktičnom edukacijom na polju ovisnosti o drogama. Usluge su besplatne, a diskrecija i anonimnost su zajamčeni. Korisnici imaju mogućnost kontakta s Centrom putem telefona, osobno ili e-mailom.

Najvažniji aspekt rada je savjetovanje korisnika o ilegalnim drogama koji nisu klinički ovisnici (povremeni konzumenti), uključujući njihove obitelji i druge bliske osobe. Centar suraduje s Odjelom javnog tužitelja, centrima za socijalnu skrb i policijom. Određeni broj klijenata prvi puta kontaktira centar jer su ih navedene institucije natjerale da poduzmu mjere kako bi riješili problem ovisnosti.

Optimalno trajanje tretmana je između 3 i 6 mjeseci, zavisno o okolnostima slučaja i učestalosti dolazaka. Tretman se dijeli na 3 faze, a duljina svake faze ovisi o procjeni terapeuta. Naravno, individualni terapeut mora uključiti obitelj klijenta, prijatelje, roditelje i učitelje. Uključivanje roditelja obavezno je za sve maloljetne klijente. Osobe starije od 18 godina imaju izbor po tom pitanju. Isti terapeut radi s pacijentom tijekom cijelog tretmana.

Određeni broj ovisnika o heroinu također je uključen u tretman, koji traže savjet ili pomoć u

resocijalizaciji. Modalitet i dinamika savjetodavnog rada formulira se zavisno o slučaju ili osobama koje su u tretmanu. Prakticiraju se tehnike individualnog, grupnog i obiteljskog savjetovanja. Cilj je postizanje revalorizacije i korekcije znanja i stavova klijenata u odnosu prema drogama i afirmacija zdravih modela življenja. Stoga, sekundarna prevencija čini najveći dio aktivnosti Centra, što znači da je naglasak na tretiranju posljedica konzumacije psihoaktivnih droga.

Stručni djelatnici Centra također su izravno uključeni i u druge aktivnosti kao što je držanje predavanja, organiziranje različitih pomoćnih funkcija kao i pružanje specifičnih znanja drugim institucijama. Centar također podržava druge institucije i pojedince kao što su nastavnici, socijalni radnici, obiteljski liječnici i udruge građana koje se bave preventivnim aktivnostima. Unutar školskog sustava Centar organizira predavanja i radionice za roditelje i njihovu djecu.

Kontinuirana edukacija roditelja, učitelja i zajednice nužna je u svrhu prevencije porasta zlouporabe droga, i sve te mjere treba poduzeti u najkraćem roku.

U posljednjem dijelu ovog rada predstaviti ćemo tehnike edukacije roditelja i učitelja kako bi djelovali u smjeru prevencije zlouporabe droga.

5. KLJUČNI ELEMENTI UČINKOVITE PREVENCIJE ZLOUPORABE DROGA

Upotreba alkohola, duhana i ostalih droga započinje u mnogo mladoj dobi no prije dvije decenije. Eksperimentiranje sada počinje u osnovnoj školi, kada djeca tek ulaze u adolescenciju. Njihov intelektualni, socijalni i fizički razvoj može biti ozbiljno oštećen – a ponekad i trajno – pušenjem, pijenjem alkohola i upotrebom ostalih droga. I proces školovanja može biti ugrožen, zbog oštećenja koncentracije i neprilagođenog ponašanja.

Obitelji, škola, crkva, zajednica – svi igraju važnu ulogu u realiziranju prevencije. Nova istraživanja potvrđuju važnost snažnih veza s roditeljima i učiteljima: kad se adolescenti osjećaju «povezanim» s obitelji i školom, manje su podložni zlouporabi droga i drugim problemima u ponašanju.

Izvan obitelji, djeca uče o alkoholu, duhanu i ostalim drogama od šire zajednice – vršnjaka, medija i popularne kulture. Adolescenti su naročito osjetljivi na društvene pritiske. U želji da budu prihvaćeni, mladi ljudi često oponašaju ponašanje koje smatraju odraslim, a to uključuje piće, pušenje i korištenje ostalih droga. Tinejdžeri često pretpostavljaju da je zlouporaba proširena među njihovim vršnjacima. Vjerovanje da to «svi čine» može pot-

kopati sposobnost pojedinog djeteta da se othrvava drogama. Reklame često pojačavaju te pretpostavke promovirajući imidž uspješnih, popularnih ljudi koji puše, piju ili izgledaju kao da koriste ostale droge.

Uzori kao što su glazbenici, glumci i sportaši mogu imati snažan utjecaj na očekivanja adolescenata vezana uz očekivana ponašanja, naročito vezana uz pušenje, piće i upotrebu ostalih droga. Veliko istraživanje glazbenih video spotova na različitim televizijskim kanalima otkrilo je često glamurno prikazivanje upotrebe alkohola i duhana, naročito od strane vodećih pjevača. Masovni mediji igraju važnu ulogu u procesu publiciranja senzacionalnog ponašanja, zbog čega ono izgleda mnogo uobičajenije no što je u stvarnosti.

Mnogi adolescenti gledaju video-spotove šest do sedam sati tjedno, što ih izlaže velikoj količini prizora pušenja i pića od strane ljudi koje smatraju pozitivnim uzorima.

Internet je slijedeći medij za široku promociju alkohola, duhana i ostalih droga. Milijuni osoba mladih od 18 godina imaju pristup računalima, a za mnoge tinejdžere računala su postala primarni izvor zabave i informacija.

Internet nudi jedinstvene mogućnosti reklamiranja, što je naročito privlačno mladim ljudima. To uključuje i besplatna davanja proizvoda u zamjenu za osobne podatke, promociju proizvoda putem igara, ikona i likova iz stripa; kao i chat, gdje mladi mogu razmjenjivati informacije o duhanu, alkoholu i ostalim drogama. Većina tih stranica nema kontrolu sadržaja i korisnici svih uzrasta imaju pristup na njih.

Već postoje brojne web stranice koje zastupaju korištenje raznih zabranjenih droga. Jedna od najpoznatijih, Drug Archive na «www.hyperreal.com», uključuje i teme kao što su «kako ubrati marihuanu», «kako zamatati joint» i «kako ubrizgati heroin».

Strategije prevencije koje najviše obećavaju zastupaju teoriju koja zagovara prevenciju, intervenciju i promociju zdravlja na ključnim mjestima u životima mladih. Učinkovite strategije su sveobuhvatne. Priznaju da i obitelj i dom, socijalne veze i škola, susjedstvo i zajednica utječu na zdravlje i dobrobit mladih. Njihov je utjecaj povezan.

5.1. Obitelj i dom

Roditelji imaju veliku moć u životima svoje djece. Putem svojih riječi i djela, roditelji pružaju ključno vodstvo po pitanju upotrebe alkohola, duhana i ostalih droga. Novija istraživanja potvrđuju da su roditelji vrlo zabrinuti u vezi zaštite svoje djece od droge, ali mnogi ne znaju kako da to uči-

ne. Roditelji često podcjenjuju činjenicu da njihova djeca uzimaju marihuanu, kao i to što imaju lagan pristup drogama.

Roditelji često misle da komuniciraju o drogama, dok njihova djeca ne misle tako. Usprkos ovoj razlici u percepciji komunikacije, roditelji jesu važni. Oni imaju kritičnu ulogu u prevenciji – unutar obitelji i u suradnji sa školama, crkvama i udruženjima. Razgovor pomaže, čak i ako rezultati nisu odmah vidljivi. Što su tinejdžeri bliži roditeljima i što se osjećaju povezanim sa školom, manje je vjerojatno da će pušiti, piti ili koristiti ostale droge. Pozitivne veze s učiteljima i roditeljima su snažni zaštitni faktori, značajniji od toga koliko zajedničkih aktivnosti tinejdžeri imaju s roditeljima, od veličine škole ili od omjera broja učenika po broju učitelja. Iako je manje važno od emocionalne veze, prisustvo roditelja u ključnim trenucima – ujutro, nakon škole, za večerom i za vrijeme odlaska na počinak – također smanjuje mogućnost da će tinejdžeri uzimati alkohol, duhan ili ostale droge.

Istraživači su zaključili da su roditelji i nastavnici jednako važni adolescentima kao i mladoj djeci. Također su sugerirali korake koje roditelji mogu poduzeti kako bi zaštitili svoju djecu od opasnih ponašanja: postaviti visoka akademska očekivanja za djecu; biti na raspolaganju što je više moguće; slati jasne poruke o izbjegavanju alkohola, duhana i ostalih droga.

Pristupi zasnovani na obitelji koji najviše obećavaju za razvoj zdrave mladeži su programi koji pomažu roditeljima i drugim značajnim osobama:

- Unapređivanje veze roditelj-dijete
- Osnaživanje komunikacije roditelj-dijete
- Stvaranje prikladnog i konzistentnog sustava nagrada i kazni
- Nadziranje djetetovih aktivnosti tijekom adolescencije

Kao središnji likovi u životima tinejdžera, članovi obitelji mogu pomoći u zaštiti svojih tinejdžera od zlouporabe alkohola, duhana i ostalih droga. Oni se mogu uključiti u osnivanje roditeljskih skupina koje zastupaju prevenciju i mogu osnovati grupe podrške za roditelje kako bi poticali stavove i norme usmjerene na prevenciju.

Roditelji bi se trebali povezati i sa školom i sa školskim radom koji njihovi tinejdžeri donose kući. Kad programi prevencije alkohola, duhana i ostalih droga postanu dio domaćih zadaća, vjerojatnije je da djeca neće koristiti ova sredstva. Takve domaće zadaće često:

- Pružaju informacije o sredstvima i njihovom utjecaju na zdravlje i sigurnost

- Jasno i nedvosmisleno raspravljaju o obiteljskim pravilima i posljedicama kršenja tih pravila

Programi za roditelje, naročito oni namijenjeni roditeljima s mladom djecom, najučinkovitiji su u redukciji nasilnog ponašanja, delinkvencije i zloporabe droga dok djeca odrastaju u adolescente.

Obitelj i dom mogu zaštititi mlade od razvoja ponašanja koja ugrožavaju život i zdravlje. Obitelji štite svoje tinejdžere kada:

- Pružaju podršku
- Razvijaju pozitivnu obiteljsku komunikaciju
- Uključuju se u školovanje tinejdžera
- Imaju jasna pravila i posljedice i prate kretanje svojih adolescenata
- Pružaju pozitivne, odgovorne uzore za druge roditelje i tinejdžere
- Očekuju od svoje djece da budu uspješna
- Zajedno provode vrijeme

Kad postoje očekivanja, tinejdžeri će manje vjerojatno uzeti droge ako su prisutni rizični faktori: ako je obitelj mjesto konflikta, ili roditelji ne pružaju podršku, imaju niska očekivanja i koriste represivne i zlostavljajuće stilove roditeljstva. Tinejdžeri su pod većim rizikom od razvoja nezdravih ponašanja ako njihova obitelj ima neadekvatne vještine rješavanja problema, pruža malo ili nimalo roditeljskog nadzora i dozvoljava pristup cigaretama, alkoholu i ostalim drogama.

U obiteljima u kojima roditelji ili staratelji žive u siromaštvu ili su slabo obrazovani i bore se za opstanak, djeca će vjerojatnije razviti ponašanje koje je štetno za zdravlje.

5.2. Škola

Budući da mnogi tinejdžeri provode mnogo vremena u školama, one su prirodno mjesto za učenje i modeliranje zdravog ponašanja. I iako su i pojedini programi važni, čini se da je za adolescente najvažnije da škola potiče povezanost – atmosferu u kojoj učenici osjećaju da se prema njima postupa pošteno i gdje se osjećaju povezani s ljudima u školi.

Škole mogu stvoriti okruženje koje štiti djecu. Kada tinejdžeri osjećaju da nekamo pripadaju, kad vjeruju da je škola poštena i bez predrasuda, povezuju se na pozitivan način. Te škole:

- Očekuju trud od učenika
- Razvijaju brižnu školsku klimu
- Imaju jasna pravila i posljedice
- Pružaju pozitivne, odgovorne odrasle uzore

- Od učenika očekuju da budu uspješni

Kada škole imaju visok stupanj akademskih neuspjeha, kad su represivne, dijele učenike i dopuštaju loš odnos u učionicama, njihovi su učenici pod većim rizikom. Te škole imaju veći postotak učenika koji razvijaju ponašanja koja mogu ugroziti zdravlje.

Istraživanja pokazuju da će preventivni programi vjerojatnije biti učinkoviti ako imaju podršku u različitim okruženjima. Znanstvenici se slažu da programi zasnovani na školi trebaju koristiti sveobuhvatni, raznoliki pristup, i što je moguće više uključivati obitelj, vršnjake, medije i zajednicu.

Svo školsko osoblje, uključujući učitelje i trenere, trebalo bi znati prepoznati znakove upozorenja za zloporabu droga. Škole mogu sudjelovati u prevenciji zloporabe duhana, alkohola i ostalih droga kroz:

- Promoviranje kooperativnog timskog učenja i interaktivnog podučavanja
- Unapređivanje akademskih postignuća i zalaganja škole
- Savjetodavni rad za rizične učenike i obitelji
- Implementiranje preventivnih programa
- Obuka i podrška učiteljima
- Korištenje školskih medija
- Utvrđivanje i provođenje sveobuhvatne školske politike

5.3. Zajednica

Zašto se čini da su neke zajednice pune vrlo uspješne i zdrave mladeži, dok su druge prepune djece koja imaju problema? Tinejdžeri će vjerojatnije razviti zdrava ponašanja u zajednicama gdje:

- Odrasli rade s tinejdžerima
- Susjedi promatraju ponašanja mladih
- Odrasli pružaju model pozitivnog, odgovornog, zdravog ponašanja
- Postoje programi za mlade

Zajednice utječu na život mladih kad investiraju u društveni kapital koji je posvećen tinejdžerima. Siromaštvo ili bogatstvo sami za sebe neće povećati vjerojatnost razvoja pozitivnih, zdravih ponašanja u zajednici. Mladi pod rizik potpadaju zbog visoke stope siromaštva, nezaposlenosti i kriminala. Mladi su pod većim rizikom kad žive u četvrtima gdje se obitelji često sele i gdje mediji promoviraju ponašanje koje ugrožava zdravlje. Kad se zajednica suočava s brojnim problemima, kad se obiteljska sredstva troše na osnovne potrebe,

manje je vjerojatno da će mladi imati normalan razvoj. Mladi trebaju pažnju, vrijeme i energiju, i zajednice koje to mogu pružiti mladima vjerojatnije će odgajati mlade, zdrave ljude.

6. LITERATURA

1. Beck, S. (1987): Research issues. In Hasselt, V.B., & Hersen, M. (Eds.): *Handbook of adolescent psychology*. Elmsford: Pergamon Press, 227-241
2. Becker, H.S. (1963): *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*, Collier-Macmillan, London
3. Blum, R., L. Richards (1979): Youthful drug use. In: R.I. Dupont, A. Goldstein, J. O'Donnell (Eds.), *Handbook on drug abuse* (National Institute on Drug Abuse; pp. 257-267). Washington, DC: U.S. Government Printing Office
4. Blyth, B., Hill, J.P., & Thiel, K.S. (1982): Early adolescents' significant others. *Journal of Youth and Adolescence*, 11, 425-450
5. Butorac, K. (1996): *Socijalno demografska, ponašajna i obilježja ličnosti delinkventna ovisnika o drogama u Republici Hrvatskoj*. Disertacija. Fakultet za defektologiju. Sveučilište u Zagrebu.
6. Cloward, R.A., L.E. Ohlin (1960): *Delinquency and Opportunity: A Theory of Delinquent Gangs*. Free Press, New York
7. Engel, U. (1987): Youth, mobility and social integration. In Hazekamp, O. (Ed.): *Youth research in Europe*. Amsterdam: Free University Press
8. Fialkov, J. (1985): Biological and psychosocial determinants in the etiology of alcoholism. In: R. Tarter, D. Van Thiel (Eds.), *Alcohol and the brain: Chronic effects*, New York: Plenum Press, 245-263
9. Gillis, J.R. (1974): *Youth and history: Tradition and change in European age relations 1770-present*. New York: Academic Press
10. Gonzales, G.M. (1988): Theory and applications of alcohol and drug education as a means of primary prevention on the college campus. In T. M. Rivinus (Ed.), *Alcoholism/chemical dependency and the college student*, 89-113. New York: Haworth Press
11. Goodwin, D. (1983): Alcoholism. In: R. Tarter (Ed.): *The child at psychiatric risk*, Oxford University Press, New York, 195-213
12. Hawkins, J.D., D.M. Lishner, P.F. Catalano (1986): Childhood predictors of adolescent substance abuse. *Journal of Children in Contemporary Society*, 18, 1-65
13. Hoffmann, J.P. (1994): Investigating the age effects of family structure on adolescent marijuana use, *Journal of Youth and Adolescence*, 23, 2, 215-235
14. Hurd, P., C.A. Johnson, T. Pechacek (1980): Prevention of cigarette smoking in seventh grade students, *Journal of Behavioral Medicine*, 3, 15-28
15. Hurrelmann, K. (1987): The importance of school in the life course. *Journal of Adolescent Research*, 2, 111-125
16. Jessor, R. (1976): Predicting time of onset of marijuana use: A developmental study of high school youth. In: D.J. Lettieri (Ed.), *Predicting adolescent drug abuse: A review of issues, methods and correlates*, MD: National Institute on Drug Abuse, Rockville
17. Jessor, R., S. Jessor (1977): *Problem behavior and psychosocial development: A longitudinal study*, Academic Press, New York
18. Joset, P. (1992): Drogenpolitik in der Schweiz: Dre Status quo und Reformansätze. *Kriminologisches Journal*, 24, 2, 98-109
19. Kampfe, C.M. i R.E. Denton (1994): The relationship between family variables and adolescent substance abuse: a literature review, *Adolescence*, 29, 114, 475-495
20. Kandel, D.B. (1980): Drug and drinking behavior among youth, In: A. Inkeles, N.J. Smelser, R.H. Turner (Eds.): *Annual review of sociology*, Annual Reviews, Palo Alto, CA
21. Koriath, G. (1992): Das programmierte Versagen. An Fehlersuch in der deutschen Drogenpolitik. *Kriminalistik*, 46, 7, 418, 420-430
22. Kosten, T., B. Rounsaville, H. Kleber (1985): Parental alcoholism in opioid addicts, *Journal of Nervous and Mental Disease*, 173, 461-469
23. Kumpfer, K. (1986): Special populations: Etiology and prevention of vulnerability to chemical dependency in children of substance abusers. In: *Special Youth Population-What etiology suggests about prevention and treatment programming*. Symposium conducted at the National Institute on Drug Abuse, Rockville, MD
24. Leuw, E. (1991): Drugs and drug policy in The Netherlands, *Dutch Penal Law and Policy*, RDC Notes on Criminological Research 4
25. Mikšaj Todorović, Lj., A. Budanovac (2000): *Samoiskaz mladih konzumenata droga u Zagrebu*, Gradski ured za rad, zdravstvo i socijalnu skrb-Zagreb
26. Millman, R.B., G.J. Botvin (1983): Substance use, abuse and dependence. In: M.D. Levine, W.B. Garey, A.C. Crocker, R.T. Gross (Eds.): *Developmental-behavioral pediatrics*, W.B. Saunders, Philadelphia, 683-70
27. Newcombe, M.D., E. Maddahian, P.M. Bentler (1986): Risk factors for drug use among adolescents: *Journal of public Health*, 76, 525-531
28. Oetting, E.R., Beauvais (1987): Common elements in youth drug abuse: Peer clusters and other psychosocial factors, *Journal of Drug Issues*, 17, 133-151
29. Persell, C.H. (1977): *Education and inequality*. New York: The Free Press
30. Tarter, R.E. (1988): Are there inherited behavioral traits that predispose to substance abuse?, *Journal of*

Consulting and Clinical Psychology, 56, 2, 189-196

31. Zachert, H.L. (1993): Perspektiven der Rauschgiftbekämpfung aus Sicht der Polizei, *Polizei*, 84, 9, 221-225

32. Zinberg, N.E. (1980): The social setting as a control mechanism in intoxicant use. In: D.J. Lettieri, M. Sayers, H.W. Pearson (Eds.): *Theories on drug abuse: Selected contemporary perspectives*, MD: National Institute on Drug Abuse, Rockville